

ՏԵՏՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Քերականութեան դասեր. Դաս Բ.
Լեզուն՝ ամբողջ դրութիւն մ'է նշաններու. — Բառագիրք Իմաս-
տասիրական. — Ա. տառն. — Ա. գիր. — Առ. Անասեան (հնչեան).

— Կատուի մը յիշագիրք. — Նոր հրատարակութիւնք :

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԵՐ

ԴԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ.

ԼԵԶՈՒՆ՝ ԱՄԲՈՂՋ ԴՐՈՒԹԻՒՆ Մ'Է ՆՇԱՆՆԵՐՈՒ

Սիրելի բարեկամներս ,

Եթէ փոխանակ խօսելու Ձեզ , ձգէի ցուցամատս
պատուհանին ուղղութեամբ , ի՞նչ պիտ'ընէիք դուք :
Այլ փոխանակ ըսելու՝ ընեմ. ձգեմ ցուցամատս
պատուհանին ուղղութեամբ : Եւ ահա ձեր աչքերն՝
երեսէս պատուհանին կը դառնան : Արդ , ես , ա-
ռանց բառ մ'արտասանած ըլլալու , խօսած եղա՞յ
միթէ : — Ո՛չ. մեզի բան մը չըսիք. — Եթէ բան
մը չըսի ձեզ , դուք ինչո՞ւ թան մը ըրիք. — Ի՞նչ
ըրինք. — Երբ դասարան մտայ , երեսո նայեցաք
մինչեւ այն վայրկեանն՝ ուր մատովս ցոյց տուի ձեզ
պատուհանն. յայնժամ այլ եւս ինձ չը նայեցաք ,
այլ պատուհանին. — Արդարեւ բան մը ըրած ե-
ղանք. — Ինչո՞ւ ըրիք այդ բանը , այդ շարժումը .
— Որովհետեւ . . . որովհետեւ դուք ալ շարժում
մ'ըրիք , ձեր մատը շարժեցիք. — Եթէ ես համը
ըլլայի եւ ձեզ ցոյց տայի պատուհանն , ի՞նչ պիտի

հասկնայիք. — Պիտի հասկնայինք որ՝ մեզի կ'ըսէք
պատուհանն նայիլ. — Ըսել է թէ՛ ցուցամատիս
պատուհանին ուղղութեամբ շարժումը խօսք մ'էր,
հաւասար էր «պատուհանին կամ պատուհանն
նայեցէք» խօսքին: Ըսել է թէ խօսած եղայ ձեզ,
բան մ'ըսի ձեզ. — Այո՛. — Պահ մ'առաջ «ոչ» ըսիք
կէս վարանմամբ. այժմ «այո՛» կ'ըսէք կէս անստու-
գութեամբ. քանզի ճշմարտութիւն մը վայրկենապէս
չմոներ ու տեղադրուիր մեր գլխուն մէջ: «Այո՛»
պատասխանեցիք. սակայն կը խորհիք տակաւին. ձեր
դէմքն այս նկատմամբ կը խօսի եւ կը մտնէ մըտ-
քին գործողութիւնը: Կը խորհիք. քանզի՛ ցարդ
խօսի՛ ըսելով կ'իմանայիք միայն բանաւոր խօսքը,
ձայնաւոր խօսքն, որ բերնէն կ'ելնէ, որ բառերով
կ'արտայայտէ մեր զգացումներն ու մեր մտածում-
ները, մեր կամքը, մեր իղձերը, մեր կարծիքները:
Պ. Արմենակին համբերութիւնը գոգցես կը հատնի,
զիս յանդիմանելու կերպարանքն ունի, եւ իրաւ-
ունք ունի մեր սիրելի բարեկամը. միայն ես խօ-
սելու չեմ, եւ մանաւանդ թէ դուք ինչ աւելի
խօսեցու էք: Ըսէ ուրեմն, Պ. Արմենակ, մտածում
մը կամ զգացում մը, կամք մը կամ փափագ մը
տեսած ես: Կը ծիծաղիս. հարցումս շատ այլան-
դակ թուեցաւ քեզ. — Ո՛ր տեսնեմ մտածում կամ
զգացում. եթէ մէկուն դըլխը կամ սիրտը ձեզ-
քենք, կարելի է տեսնենք մտածում կամ զգա-
ցում. — Է՛յ, ի՞նչպէս կը գիտնաս որ մէկը կը խոր-
հի կամ կը զգայ. — Ինչպէ՞ս. իր խօսքերէն. —
Ըսել է թէ խօսքը նշան մ'է թէ՛ խօսող մարդը կը
խորհի կամ կը զգայ, այս ինչ բանը կը խորհի կամ
այսինչ բանը կը զգայ. ի մի բան, լեզուն ամբող-

ջուրթիւն մ'է նշաններու որոնք կ'արտայայտեն ու
կը թարգմանեն հոգեբանական երեւոյթներն . —
Ուրեմն . . . — Խօսէ՛, Հրանտ . — Ուրեմն . . . քանի
որ համը մարդ մը՝ ձեռքի ոտքի դէմքի շարժում-
ներով կը յայտնէ կոր իր միտքն , ուրեմն , այո՛ ,
լեզուն նշաններու ամբողջութիւն մ'է . նշանները
խօսք ըլլան կամ ձեւ ու շարժում . — Հայկ , Բնչ
պիտ'ըսես . խօսէ դուն ալ . — Ըսիք , Տէր , թէ մեր
վարանումը , մեր անստուգութիւնը , մեր մտքին
գործողութիւնները մեր դէմքին վրայ կը կարգա-
յիք . ըսել է թէ անշարժութեան մէջ ալ կը խօսի
մարդ անբարբառ , կամ թէ անշարժութիւնն ալ
մերթ նշան մ'է՝ որ կ'արտայայտէ մեր մտքին կամ
սրտին մէջ անցած դարձածը . — Գիտական լեզ-
ուաւ չե՞ս կրնար բացատրել այդ վերջին բառերդ՝
« անցած դարձած » . — Այո՛ , պէտք էր հոգեբա-
նական երեւոյթներն ըսէի . կը ներէք որ կրկնեմ
խօսքս եւ ըսեմ թէ՛ ուրեմն անշարժութիւնն ալ
մերթ նշան մ'է որ կ'արտայայտէ հոգեբանական
երեւոյթներն . — Այնպէս է , սիրելի Հայկ . միայն
թէ բացարձակ մտօք չառնուք անշարժութիւնն բառն .
ամեն բան ամեն վայրկեան արտաքին աշխարհին
ազդեցութեան ներքեւ ըլլալով , տիեզերաց մէջ ո-
չինչ կայ բացարձակօրէն անշարժ . Խօսելով վերըս-
տին լեզուին վրայ , գիտենք այժմ թէ քանազոր
բարբառը (langage rationnel) չէ միայն լեզու , այլ
կայ բնական լեզուն ալ , որ կ'արտայայտէ մանա-
ւանդ մարդոյն յուզումներն եւ որ այս պատճա-
ռաւ կը կոչուի յուզումնական լեզու (langage é-
motionnel) . բնական լեզուին նշաններն են դիմաց
խաղերը , ձեւերը , ծիծաղը , ժպիտն , արտասուքն ,

եւայլն, եւ մարմնոյն անդամոց շարժմունքն առ-
հասարակ. — Ատոնք բոլորն ալ նշաններ են, ո-
րոնք կ'արտայայտեն հոգեբանական երեւոյթներն.
— Այո՛, Պ. Արմենակ. կը տեսնեմ՝ գոհութեամբ
թէ կարող ես մտածմանդ տալ գիտական բացատ-
րութիւն. ուրեմն իմաստասիրական լեզուով՝ նշան
կը կոչուին կենդանի էակի մ'արտադրած զգալի
երեւոյթք, որք զայնս արտադրողներուն զգացածն
ուրիշ կենդանի էակաց իմանալի կացուցանելու
բնութիւն ունին: Այսպէս՝ ծիծաղն, արտասուքք,
ժպիտը, ձեւերը բուն նշաններ են: Լեզուն ալ ամ-
բողջ դրութիւն մ'է նշաններու՝ ոյք հոգեբանա-
կան երեւոյթներն արտայայտելու կամ թարգմա-
նելու յատկութիւն ունին: Կ'ուզես խօսի՞լ, Հրանտ.
ես ալ կ'ուզեմ որ խօսիս. խօսէ՛, խօսէ՛. — Մենք նշան
ըսելով կը հասկնայինք պարզ նշանն. ինչպէս ամպերը
անձրևի կամ փոթորկի նշան են, ծուխը կրակին նշանն
է, արիւնն սպանութեան մը նշանն է, եւայլն: Ասի
նշանն է՝ ընդհանուր առմամբ: Միւս, իմաստա-
սիրական առմամբ նշանին վրայ, այն նշաններու
դրութեան վրայ՝ որոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ
շեզուն, այդ նշաններուն վրայ կը փափագինք որ
լիացուցիչ բացատրութիւններ տայիք մեզ: Նշաննե-
րու դրութեան մէջէն քիչ շատ գաղափար ունինք
բառերուն կամ ձայներուն վրայ. իսկ առաջին ան-
գամն է որ կը խօսուի մեզ միւս նշանաց վրայ՝ իր-
եւ մասն լեզուն բազկացնող նշաններու դրու-
թեան: Մեր դէմքն այլեւայլ արտայայտութիւններ
կ'առնու, յանգգայս շարժումներ կ'ընենք. ըստ
ձեզ ատոնք ալ լեզուի մասն են. — Այո՛. այդ նը-
շանք կը կոչուին քնակաւ կամ քնագոյակաւ (signes

naturels ou instinctifs) նշաններ . կրնա՞ք ըսել թէ էր այսպէս կը կոչուին . խօսէ՛, Հայկ . — Գիտութեան տեղեակ չըլլալով՝ չէի համարձակեր այդ նշաններն անուանել բնական կամ բնազդական . բայց պիտի կրնամ փոքր 'ի շատէ բացատրել ինչ որ բնական նշան կկոչուի գիտութեան մէջ : Եւ արդէն , կերպիւ իւրիք դուք բացատրութիւն մը տուիք մեզ , երբ յայտնեցիք թէ բանաւոր լեզուէն դուրս լեզու մ'ալ կայ , որ յուզումնական լեզու կ'անուանի : Մարդիկ իրարու մտաց վրայ կը ներգործեն այն նշաններով , զորս գիտնալով՝ կամ գիտակցութեամբ՝ կը գործածեն եւ որք բանաւոր լեզուին կը վերաբերին : Ատոնցմէ դուրս նշաններ ալ կան , որոնցմով անգիտակցաբար կամ բնազդաբար կը ներգործեն իրարու զգայութեանց վրայ . այսինչ յուզումն այսինչ արտայայտութիւնը կամ նշանը կ'ունենայ մարմնոյն վրայ . այդ նշանն է որ կը կոչուի բնական կամ բնազդական եւ որ կը պատկանի բնական կամ յուզումնական լեզուին . — Կեցցեն , հանճարեղդ Հայկ . ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընես հոր ինձ եւ կը խորհիս կոր դուն . — Երբ մարդս զգայարանաց միջոցաւ սպաւորութիւն մը կրէ արտաքին աշխարհէն , դիմաց արտայայտութիւնը կը փոխուի կամ ակամայ շարժում մը կ'ընէ . եւ ուրիշ մարդ մը՝ որ ներկայ է՝ ըստ այնմ կը վարուի . քանզի այդ փոփոխութիւնը կամ այդ շարժումը բնական լեզուին բառերը կամ խօսքերն են : Այսպէս երկու ճանապարհորդ յոգնութիւն առնելու համար նստած են դէմ դիմաց . յանկարծ միոյն գէմքը կը գունատի եւ ոտքի կ'ենէ . այս այլայլութիւնն , այս շարժումը , բնական լեզուին այդ բառերը կամ խօսքերը բա-

նաւոր լեզուին մէջ կը թարգմանուին . « գազան մը կամ աւազակ մը պիտի յարձակի ճանապարհորդաց վրայ » — Շատ լաւ , շատ լաւ , Արմենակ . դուն ալ կը խորհիս կոր , բարեկամս : Մեր սիրելի Հրանտն ալ բան մը պիտ'ըսէ , մոտիկ ընենք . — Կամքը բնաւ գործ չունի այդ այլայլութեան , այդ շարժման մէջ . — Այո՛ , ո՛չ կամաց ո՛չ մտաց միջամտութիւնը կայ անդրադարձ գործողութեանց (actions réflexes) մէջ . — Անդրադարձ գործողութիւնք կը կոչուին ա-տոնք . — Այո՛ , առանց կամաց ու մտաց միջամե-տութեան՝ տպաւորութեան մ'ուզղակի յաջորդող շարժումն անդրադարձ գործ կամ շարժում կ'անուա-նի . — Անշուշտ անդրադարձ ըսուելուն պատճառն այն է թէ . . . — Ինչո՞ւ կը վարանիս . — Թերեւս կը սխալիմ . բայց ըսեմ : Մարդս զգայարանաց միջո-ցաւ , մորթին միջոցաւ , զգայութիւն մը կ'ունենայ . զովութիւն կը զգամ , սաստիկ հոտ մը կ'առնում . մարմինս դուրսէն եկած այդ ազդեցութեան դէմ կարծես ազդեցութիւն մ'ընել կ'ուզէ դուրսի աշ-խարհին վրայ . սարսուռ մը կը զգամ՝ երբ ցուրտ հով մը փչէ յանկարծ , կը փռնգտամ՝ երբ ունգունքս ազդուին կծու հոտէ մը . մարմինն իր ընդունած ազդեցութիւնը ետ դարձնելուն համար անշուշտ անդրադարձ անունը տրուած է տպաւորութեան մը յառաջ եկած շարժման . — Յանչափս զո՛հ եմ , սիրելի բարեկամներս , զի կը խորհրդածէք ամենքդ ալ . քանի ձեր միտքը կը բացուի , իմ ալ եռանդս աւելի կ'արժարծի : Հիմայ այս նիւթերուն քիչ մը խորերը պիտի մոնենք ձեզ հետ : Անդրադարձ շարժումը լաւ եւս հասկնալու եւ աւելի ճիշդ բա-ցատրելու համար , պէտք է որ ճանաչէք ջղային դրութիւնը :

(Շարունակելի)

ԲԱՌԱԳԻՐՔ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

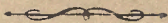
Այլեւայլ լեզուի բառարանք կը հրատարակուին յաւէտ առ մեզ, — եւ Հանդիսիս ներկայ թուոյն հետ լոյս կը տեսնէ Ֆոսանասիայ Գրպանի Բառգիրքս ալ՝ զոր պատրաստեցի Տպարանապետ Պաղտատեան էֆէնտիի խնդրանաց վրայ եւ ուր շատ բառեր չինած եմ հայերէն՝ յաջող կամ ձախօղ (թող զատէ ժողովուրդն)։ Այո՛, լեզուաց բառարաններ շատ կան, այլ չը կայ միակ բառագիրք մը գաղափարաց ու գիտութեանց։ Ազատախոհեանի Փիլիսոփայական քառարանի Նախափորձն աւելի ցուցադատարակ մ'է քան կանոնաւոր բառագիրք մ'իմաստասիրական գիտութեանց։ Ահա կը ձեռնարկեմ այսպիսի բառագրքի մը, զոր կը սկսիմ ներկայ թիւէս հրատարակել Շարժումի մէջ։ Ինձ համար՝ գրական գործ մը, հեղինակութիւն մը չէ սոյն բառարանս, որ սակայն ամենամեծ ծառայութիւն մը պիտի մատուցանէ Հայ ազգի մտաւոր զարգացման մեծագոյն գործին։ Իմաստասիրական քառարանին բուն հեղինակներն են՝ Ամբէն, Անտոէ Լըֆէվը, Ատօլֆ ա' Ասիէ, Բէսդալօճճի, Բուուտօն, Բօլ Պէն, Գառլ Ֆօկդէ, Գիւվիէ, Գլօտ Պէռնառ, Գովէս, Գուռդիուռ, Դէն, Դուսընէլ, Զապօռովսքի, Էտմ Սմիթ, Էսկառ Գիւնէ, Էօփէն Վէռօն, Ժիռառ տը Ռիալ, Ժիւլ Սուռի, Իվ Կիւլօ, Լայէլ, Լանէսան, Լիդոէ, Լըդուռնօ, Լըբլէյ, Լուի Ժաքօլիօ, Լուի Ֆիկիէ, Կասդօն Դիսանաիէ, Կասդօն Բառի, Հառգման, Հերպէրլ Բրենսէր, Հերլէլ, Հերտէր, Հէքէլ, Հըքսլէյ, Հովըլադ, Հուիթնէյ, Ճօն Սդուարդ Միլ,

Մալոբ, Շորէնհաուուէր, Շուլճէ-Տէլից, Պալֆուր
Սգիւարդ, Պապինէ, Պէյն, Պէուկէյն, Պըբլ, Պիւհ-
նէր, Պիւռնուֆ, Պլանգի, Պուչիւ, Ռընան, Ռիշը-
լօ, Ռիպօ, Ռօպինէ, Ռօսի, Սգաբֆէռ, Սգրաուուս,
Վաշըռօ, Վիւրճ, Տարուին, Տը Մօլինաուի, Տը Մօռ-
դէյյէ, Տը Գադուրֆաժ, Տրէյբէր, Օկիւսդ Գօնդ,
Ֆիւսգէլ Տը Գուլանժ, Ֆլամաուին, Ֆլուռանս,
Ֆոյէրպախ, Ֆռանսուա Պօբ⁽¹⁾։ Հոս զանց ըրի
յիշատակել՝ երկրորդական գիտնոց հետ՝ հին ի-
մաստասէրներէն եւ ութեւտասներորդ դարուն ի-
մաստասէրներէն անոնք ալ զորս կարդացած եմ,
որպէս եւ պատանեկութեանս ատեն ընթերցած ի-
մաստասէրներս, իմէ-Մասդէն, Էօժէն Բէլլէան,
Ժան Ռէյնօ, Ժիւլ Սիմօն, եւ այլք, ոյք այսօր ի-
մաստասիրական գրիչներ կը նկատուին քան բուն
իմաստասէրներ։ Եւրոպական մեծ բառագրոց հե-
ղինակք հարկ համարելով անուանել իրենց աշխա-
տակիցներն, ես ալ հարկ համարեցի յիշել իմ հե-
ղինակներս՝ ոյց միակ տրուպ աշխատակիցը կամ
թարգմանիչն եղած պիտ'ըլլամ սոյն գործոյս մէջ։
Պէտք է յայտնեմ թէ Եւրոպական մեծ հանդիսից
ալ՝ մանաւանդ Ռըվիւ Տէ Տէ Մօնսի մէջ՝ իմաստասի-
րական գիտութեանց պատկան բազում ուսումնա-
սիրութիւններ ընթերցած եմ։ Պարտիմ խոստովա-
նիլ նաեւ թէ, վերեւ անուանած հեղինակներէս ե-

(1) Պիսի ջանամ հայծայնել ուրիշ մեծամեծ իմաստասէր
հեղինակներ ալ, զորս պարսէի կարդացած ըլլալ։ Սակայն
դիւրին չէ. քսան տարուան մէջ կարօղ եղած եմ հեզհեզ
գնել ունեցած գրքերս։ Այս առթիւ կը յայտարարեմ թէ՝ գրքա-
սունս յետ մահուան պիտի թողում Ազգային Մատենադարա-
նին, զոր կը յուսամ ի մօտջ վերակազմուած տեսնել։

րեքին — Լիդուէ, Հէրպէրդ Սրէնսէր ու Պիւհ-
նէր — ամբողջ գործերն ուսումնասիրած եմ, ա-
նոնցմէ հատուածներ թարգմանած եմ, եւ սկսած
եմ երբեմն համառօտել Հէրպէրդ Սրէնսէրի Կեն-
սաքանութիւնն՝ հիմն Ընկերաքանութեան, զոր պի-
տի հրատարակեմ՝ երբ ժամանակ ունենամ աւար-
տելու զայն :

Իմաստասիրական գիտութեանց կամ իմաստա-
սիրական գաղափարաց սոյն բառարանիս սկիզբն,
յանդգնութեանս համար պարտք կը համարիմ նե-
րում խնդրել ազգիս գիտուններէն : Ըղծալի էր որ
աւելի կարօղ անձինք կատարէին այս գործս . քան-
զի ես զիս երբէք կատարեալ իմաստասէր մը չեմ
նկատեր : Կանուխէն իմաստասիրական ուսումները
սիրելուս, գրական ասպարիզին մէջ արուեստիւ
գտնուելուս, եւ շատ գրելու հարկին մէջ ըլլալուս
համար, առ մեզ իմաստասիրութեան գլխաւոր ներ-
կայացուցիչն եղայ . այլ այսքան . ես միշտ կը ճա-
նաչեմ զանձս յետինն Հայ իմաստասիրաց :

Ա.

Ա. — Տառ՝ որ կը կոչուի ձայնաւոր, առաջին
ձայնաւոր. ըստ վ. տը Հումպոլդի՝ տառերու բա-
ժանումն ի ձայնաւորս եւ ի բաղաձայնս զուտ
արուեստական է : Բաղաձայնն ու ձայնաւորը
մտատեսական յղացմունք են՝ ոչ գոյութիւն չու-
նին բնաւ իրականութեան մէջ : Քանզի ոչ ձայնա-
ւորն առանձին կրնայ արտասանուիլ, ոչ բաղա-
ձայնն : Յօդաձայնութիւնն (articulation), որ լեզուին

նախնական երեւոյթն ու բնախօսական աղբիւրն է, յառաջ կու գայ օգահոսանքի մ'անցքին միջոցաւ՝ որ ձայն կը հանէ։ Այս օգահոսանքն երկու կատարելապէս տարբեր ձայներ կու տայ. մին այն տեղն՝ ուրկէ կը մեկնի, միւսն այն ճամբան՝ ուրկէ դուրս կ'եկնէ։ Այս կրկին ձայնք՝ երկու հարկաւոր ու հակառակ (դրական ու ժխտական) տարերք ամենայն հազագութեան՝ կը կազմեն վանկն։ Այս՝ վանկը բաղում ձայնից միութիւնը չէ. միակ, վայրկենական ձայն մ'է։ Բաղաձայն ու ձայնաւոր՝ անբաժանելի միութիւն մը կը կազմեն մեր սկանչին համար. գիրն այդ միութիւնը կը բեկանէ։ Արտաբերութեան մէջ, ձայնաւորի մը սկիզբը (կամ ռամկորէն) առջեւն հարկաւորապէս կայ՝ եթէ ոչ խիստ որոշ բաղաձայն մը՝ դէթ հնչում մը, որ՝ որքան ալ թեթեւ ըլլայ՝ ոչ այլ ինչ է բաց տկարացեալ բաղաձայն մը։

Թէ ան ճիշդ առաջին ձայնաւորն է, չենք կրնար ըսել զայդ։ Գերմանացի բանասէրք ա ձայնաւորէն՝ իբրեւ նախածնողէ մը՝ կը հանեն բոլոր միւս ձայնաւորներն. այլ սակայն աին նախնական ձայնըն ոչ ա է, ոչ ո ոչ ռ. առաջին ձայնը կը պարունակէ բոլոր այդ ձայներն, այլ անոնց եւ ո՛չ մին է որոշապէս. միայն անոնց սերմը, զանոնք արտադրելու կարողութիւնն իր մէջ ունի։ Եւ արդէն ամենայնի սկզբան մէջ կը տեսնուի այս խառնակութիւնն, այս չիոթութիւնն, այս անորոշութիւնն. առաջին ձայները՝ խուլ, անորոշ, խառն, չիոթ ձայներ էին. ոչ ա ոչ ի, ոչ պ ոչ դ։ Այդ անձեւ նիւթէն՝ ժամանակը, լսելեաց ու ձայնի գործարանաց միասնական ու փոխադարձ կատարելագոր-

ծումն, եւ մանաւանդ հոգեկան եւ իմացական բո-
լոր կարօղութեանց զարգացումը կը հանեն եւ կը
կազմեն տակաւ պայծառ, որոշ, յստակ, ճշմարտա-
պէս յօդաւոր եւ եղանակաւոր ձայներ: Այն առանց
ձեւոյ եւ առանց թուոյ նիւթէն, միտքը՝ միան-
գամայն գործիք ու գործիչ՝ որ յաւէտ կը զար-
գանայ, միտքն՝ հետամուտ թուոյ ու ձեւոյ, չափու
ու սահմանի, կարգի եւ գեղեցկութեան, կը յաջողի
գործարանաց միջոցաւ ստեղծել կապակից ու կանո-
նաւոր ամբողջութիւն մը ձայնական միութեանց,
տարրական ձայնից ոյք կը համապատասխանեն իր
բոլոր պիտոյից եւ իր մտածմանց պայծառ ու կեն-
դանի բացատրութեան տիրական պիտոյքին: Բա-
րեջրութեան օրէնքն է որ կը կատարուի հոս ալ.
համասեռ ու չլիթ վիճակէ մը, ձայները կամ լե-
զուն կ'երթան տարասեռ եւ որոշ վիճակի մը. ա-
մեն ձայն իր անհատութիւնն, իր յատուկ պաշտօ-
նը կ'ունենայ հետզհետէ:

Ուստի, ւս ձայնաւորն առաջին ձայնը չէ, թէ-
եւ ան երեք գլխաւոր ձայնաւորներուն ամենէն
ծանրն է (ին ամենէն թեթեւն եւ ըն երկուքին մէջ-
տեղն ըլլալով), թէեւ սանսկրիտ նախամայր լեզուին
մէջ ամենէն աւելի պատահի: Սանսկրիտն այնպիսի
նախաօրութիւն մ'ունի ուին համար, որ զօրու-
թեամբ կ'իմանայ զայն, չը գրեր զայն, այնքան ի-
րեն կը թուի թէ ամեն վանկի բնական ձայնն է այն
որպէս հայերէնի մէջ ըն. բ(ը)նական, ն(ը)կանակ:
Հայերէնն ալ չը գրեր մերթ ւս ձայնաւորն ալ, որ
սանսկրիտի նման մեր լեզուին մէջ ալ «յոյժ յա-
ճախեալ» է. նօթի, նօթ, սպարապետ, ղեկ, սա-
րեկ, ցերեկ, ատեմ, մի խնայեր, Սիրի կամ Սիւ-

րիա: Հայկազեան բառարանն՝ ուրկէ կը քաղեմ սոյն օրինակները՝ թարմատար կ'անուանէ վերոյիշեալ բառերուն մէջ զեղչեալ աերն, ոյք նոյն բառերուն մէջ յայտնապէս ալ դրուած կան մեր լեզուին մէջ. իրօք զեղչեալ ձայնաւորներ են անոնք: (Ա)ին անորոշ ձայնին ապացոյց է մեր մէջ՝ ուրիշ ձայնաւորներու հետ իբրեւ լծորդ գործածութիւնն, որ մերթ լեզուաբանական օրինաց կամ տառադարձութեան արդիւնք է. այսպէս աղտիւր, եղտիւր. երախայ, երեխայ. թերահաւատ, թերեհաւատ. աղաւնավաճառ, աղաւնէվաճառ. եւրոպա, եւրոպէ. անկողին, ընկողին. ականջաց, ակընջաց. առողանել, ոռողանել. խահարար, խոհարար. աճառ, օճառ: Գաղղիոյ Անժու նահանգին մէջ քն գրեթէ é եղած է. Médème, pènier կ'ըսեն՝ փոխանակ Madame, pannierի. նոյն նահանգին մէջ քն իբր ծ կ'արտասանուի. baul, փոխան balի:

Ա ձայնաւորն երկամանակ կը կոչուի, մերթ սուղ, մերթ երկար ըլլալով. շեշտով ալ կ'արտասանուի (a—â—â'): Նշանք յայտնի չեն դրուիր հայերէնի մէջ:

Բացասութեան կամ պակասութեան (այլ բառերով՝ եղծման կամ ժխտման) նշանակ է ան, չ, չի նման. զոր օր. ակամայ, ակամար՝ որ եւ տխմար: Ֆռանսուա Պօբ նոյն ծագումը կ'ընծայէ եղծական (privatif) աին եւ աճական (augment) ա կամ եին. անթիւ եւ ետես բառերուն մին՝ թուոյն, միութեան ժխտումն է. միւսն ալ՝ տեսնել ներկային ժխտումն է՝ ներկային ժխտումն ըլլալով անցեալն: Աւելորդ է ըսել թէ սանսկրիտի մէջ եղծականին թէ՛ աճականին նշանն է ա տառն, որ հայերէնի՝ որպէս յունարէ-

նի՝ մէջ եի կը փոխուի իբրեւ աճականի նշան :

Բարդութեանց մէջ ա ձայնաւորն իբրեւ յօդա-
կապ ((voyelle de liaison) կը ծառայէ, որ կը փո-
խանակուի նոյնպէս ե եւ ե ձայնաւորներով: Կը
կարծուէր թէ այս տառն անուշութեան համար
կ'աւելնայ պարզապէս: Փռանսուա Պօբ կը մոռձէ
թէ ա ձայնաւորն անգործարանական յաւելում
(addition inorganique) մը չէ այդ պարագային մէջ.
այդ ա տառն (յունարէնի մէջ o) սանսկրիտի ա-
ռաջին հոլովման երկար ան (â)է, որ սանսկրիտի մէջ
ալ կը կարճանայ. priya-b'âryâ', սիրելի հարս. priyâ
իգական բնածեւն է, որ բարդութեան մէջ եղած է
նման արական-չէզոք բնածեւին՝ priya :

Ա.Գ.Ի. — Անտարակոյս կը հայհոյեն անոնք, ոյք
նիւթական խմատով կ'առնուն Ս. Գրոց այն խօս-
քը թէ մարդս է պատկերն Աստուծոյ: Կրօնքին
անկրօնութիւնն է՝ որպէս կ'ըսէ Հերպէրդ Սթեն-
սէր՝ երբ կրօնականք բառական ու նիւթական ի-
մաստով կ'առնուն հին սրբազան մատենագիրներն,
ոյց հոգեւոր իմաստն հազիւ կրնայ թափանցուի
կոչեցեալ անձանց կողմէն: Նիւթ կամ նիւթական պի-
տի համարէինք Արարիչն, եթէ հաւատայինք թէ
մեզ նման մարմին, հետեւարար եւ զգայարանք,
հետեւաբար եւ այլեւայլ պիտոյք ունի, զորս կը լը-
րացնէ մարմնաւորաց նման: Մեր մտաւոր սահմա-
նափակ կարօղութեամբք անկարող ենք ըմբռնել
անհասանելին. ուստի, եթէ ներելի է մեզ խորհիլ
Աստուծոյ վրայ եւ աղօթել առ Աստուած, բնաւ
ներելի չէ խօսիլ Աստուծոյ վրայ՝ որպէս թէ մեզ
համանման էակ մ'ըլլար: Եթէ կ'ուզենք անպատ-
ճառ նմանութիւններ հաստատել, ջանանք ընել

այնպիսի նմանութիւններ, ոյք ենթադրական չըլլան, ոյք անմտական չըլլան: Աչք նետենք բնութեան վրայ. տեսնենք, բնութեան մէջ ի՞նչ կայ՝ որուն նման ըլլայ մարդս: Նման ենք հողին, նման ենք ջուրին: Առաջին տեսութեամբ նմանութիւն մը չը պիտի գտնէինք ընդմէջ մարդոյն ու ջրոյն ու հողոյն՝ ոյք նիւթ են: Այլ երբ մտածենք, պիտի հաստատենք թէ մարդ, հող, ջուր իրարու նման կամ համարուն են, ըստ որում երեքն ալ նիւթ են. հողն ու ջուրն՝ իբրեւ արգանդ մայրական՝ կենդանի էակաց ծնունդ կու տան. ջուրը՝ ցրտութեան ազդեցութեամբ՝ ձեւ կը փոխէ, և՝ ջերմութեան ազդեցութեամբ տեղ կը փոխէ. մինչեւ երկինք կ'ենէ ուր ամպի ձեւ կ'առնու՝ մինչեւ որ նորէն իբրեւ ջուր հողոյն վրայ իյնայ եւ զայն ուռեցնէ, զայն արգասաւորէ, եւայլն: Նոյն նիւթն է որ ջուր, հող, քար, տունկ, անասուն, մարդ է. նոյն նիւթն է որ՝ բարեչըջական զօրութեամբ՝ հետզհետէ կստանայ այլեւայլ յատկութիւններ, նորանոր յատկութիւններ. կենդանի էակաց մէջ այդ յատկութիւնք յառաջ կու գան շատ աւելի ի նոսա կատարուող բազադրութեանց ձեւէն քան բազկացուցչաց բնութենէն. եւ այդ բազադրութեանց յատկանիշն է բազմալուծութիւն (complication) եւ հետեւարար անհաստատութիւն (instabilité):

Մարդս, իբրեւ կենդանի էակ, անտորակոյս աւելի կը նմանի անասնոյ: Թող արտաքին զգայարանաց նմանութիւնը, շունի մը կամ ձիւ մը կմախքին նմանութիւնը կը ցուցնէ թէ մարդս եղբայր մ'է կենդանեաց, ազնուագոյն ու կատարելագոյն եղբայր անտարակոյս, բարձրագոյն կենդանի: Թէ

մարդս չորքոտանի՞ է, թէ մարդս ագեւոր է: Մեր առաջին անքաղաքակիրթ նախահարց վրայ վայրենիներէն գաղափար առնելով՝ պիտ'ըսենք թէ մարդս ի սկզբան ձեռքն իբրեւ ոտք գործածած է եւ ոտքն իբրեւ ձեռք, Ձեռք եւ Ոտք բառերուն մէջ մանրամասնաբար պիտի գրենք սոյն անդամոց գործածութեան վրայ. այժմ մասնաւորապէս պիտի խօսինք մարդուն ագիին վրայ:

Բացէք անցեալ տարուան Բազմավէպին 362 կամ Տաղաւարեանի կենդանային Հիւսուածաբանութեան 64 երեսն, եւ դիտեցէք ողնայարի պատկերին ծայրն: Այլ նախ, լսած չէ՞ք մարդոց ոմանց համար թէ պոչ ունին: Ես այդպիսի մարդ տեսած եմ: Ո՛ւր տեղ որ է ողնայարաւոր (vertébrés) կենդանեաց ագին, նոյն տեղն է մարդունն ալ: Դիտեցէք Բազմավէպի պատկերին մէջ կկուռն (coccyx): Սաղմնական առաջին շրջանին մէջ այդ ոսկրը դուրսն է, եւ որպէս տեսած ենք — կը գրէ Տարուին — կ'անցնի յետակողմեան ծայրերն: Հագուագիւտ եւ անկանոն քանի մը պարուղայից մէջ (Տը Քաղաւրժաթ ապացոյցներն հաւաքած է), նոյն իսկ ծննդէն յետոյ պոչի փոքրիկ արտաքին սկզբնաւորութիւն մ'է: Կկուռն կարճ է՝ կը չարունակէ Մարդոյն սեռնակն հեղինակը. սովորաբար կը բաղկանայ միայն քառեակ գօտացեալ լիսեռներէ, ոյք սկզբնաւորական վիճակի մէջ կը ֆիան, որովհետեւ՝ խարխիսինէն զատ՝ կեդրոնական մասը միայն կը ներկայացնեն: Ունին քանի մը փոքր մկուռք, ոյք մին՝ Դրընըր գասատուին ինձ ըսածին նայելով՝ նկարագրուած է Թայլի կողմէն իբրեւ սկզբնաւորական ճիշդ կրկնութիւն պոչի ձգտամուկին, մուկն (muscle) որ այնքան

կատարելապէս զարգացած է շատ ստնաւորաց քով։ Մարդուն վրայ, ողնածուծը չ'տարածուիր թիկնային վերջին լիսեռնէն կամ միջային առաջին լիսեռնէն անդին, այլ բազմաթեւ մարմին մը (glum terminale) կը շարունակուի ողնայարային խողովակին սրբանոսկրային մասին վրայ եւ նոյն իսկ կկուական ոսկերց յեաին երեսին երկայնքն։ Այս մանրաթելին վերին մասն՝ ըստ Դըրնըր դասատուին՝ անտարակոյս համադիրն է ողնածուծին, այլ ստորին կողմը թուի բաղկանալ պարզապէս գորովենիէն, այսինքն զայն չըլապատող անթական թաղանթն։ Այլ այս պարագայիս մէջ, կրնայ նկատուիլ թէ կկուն՝ ողնածուծին չափ կարեւոր յօրինուածոյ հետք մ'ունի, թէեւ չը պարունակուիր այլ եւս ոսկրային խողովակի մը մէջ։ Հետագայ դէպքը՝ զոր փոխ կ'առնու՞մ նոյնպէս Դըրնըր դասատուէն՝ կ'ապացուցանէ թէ կկուն որքան կը համապատասխանէ ստորին կենդանեաց ճշմարիտ պոչին։ Լուչբա մօտերս գտած է՝ կկուական ոսկերց ծայրը՝ գալարուն մարմին մը կարի մասնաւոր, որ շարունական է միջնակայ սըրբանոսկրային շնչերակին հետ։ Այս գիւտն առաջնորդած է Քռաուզն ու Սէյթսը՝ քննելու կապիկի մը (մակակ) եւ շան մը պոչն, եւ երկուքին ալ վրայ գտած են՝ թէեւ ոչ ծայրն՝ նմանօրինակ գալարուն մարմին մը։

Տարուին նոյն գրքին մէջ կը գրէ .- Ժողովրդեան կարծեօք, մարդս մեծապէս կը զանազանի կենդանիներէն՝ ագեւոր չըլլալուն համար։ Այլ նոյն գործարանէն հաւասարապէս զուրկ են կապիկներն ալ, ոյք՝ յօրինուածիւ ամենէն աւելի կը մօտենան մարդկային տիպարին։ Թէեւ արտաքուստ անտե-

սանեւի, մարդն ու մարդակերպ կապիկներն ունին հաւասարապէս ագի, որ կազմութեան տեսակէտով երկու տեսակաց մէջ ալ նոյնն է: Եւ մեծ բնապատումը կը խորհի թէ, ծաղրելի եղած վարկածի մը համեմատ, ագին անհետացած է մարդուն ու մարդակերպ կապկաց վրայէն շիմամբք եւ խոցուածիւք ոյց ենթարկուած է երկար դարաշրջաններ (այսօր ապացուցեալ է թէ յապաւմունք մերթ ժառանգական արդիւնքներ յառաջ կը բերեն): Բաց այտի, մին մէջ թաղուած խարսխին ծաւալը պակսած եւ բարեփոխուած է ուղիղ կամ կիսուղիղ կեցուածքի հետ համաձայնելու համար: Ատիէ կը հետեւի թէ մարդոյն ու մարդակերպ կապկաց վրայ պոչին խարսխին եւ լիսռանց կրած բարեփոխութիւնք ուղղակի կամ անուղղակի յառաջ եկած են բնական ընտրողութեամբ (sélection naturelle):

Մարդուն ագի մ'ունենալուն վրայ Պօլսեցի բժշկի մը վկայութիւնն ալ կարեւորութիւն ունեցած է: Բօլ Պէռի Գիսական հանդիսից հաւաքածոյին մէջ, ագեւոր մարդոց ժողովուրդներու աւանդութեան ու ճանապարհորդաց պատմութեանց դէմ 1824ին Վիռէյի Մարդկային սզգի քնական պատմութեան տուած հերքման յիշատակութենէն յետոյ դուրս եւ. « Սակայն ապա, գիտութեան մէջ գրեթէ ընթացիկ կերպիւ ընդունուեցաւ թէ Ափրիկէի նահանգաց մարդակերք՝ « Կիլանք ու Նիամ-Նիամք » կոչուած՝ ագի մ'ունէին. մանաւանդ 1849էն սկսեալ, երբ Տիւ Գուվէ՝ Գիսութեանց կաճառին ներկայացուց յԱրեւելս տեսած ագեւոր մարդու մը վրայ ըրած դիտողութեանց արդիւնքն: Եւ երբ Պօլսեցի բժիշկ մը ծանոյց թէ՝ գերեզմա-

ռի մը քով (հին պատմութիւն) մարդակեր սեւա-
մորթ մ'ու սեւամորթուհի մը տեսած է ոյք կէս
մատէն երկու մատ երկայնութեամբ ողորկ ագի մը
ունէին, ընկնեբու եւ ուղեւորներու պատմութիւնք
հաստատուած երեւցան : »

ԱՌ ԱՔԱՍԻԱՆ

Դալարագնդ ի ծառս ամեն՝
Ոյք որորին առ լընակաւ,
Թերթք քն զաչս իմ յանկուցանեն,
Մինչ հողմ փարի գո հասակաւ :

Դնւ միայն, ճննկ փափկասերել,
Հեզ որորմամբդ հողույս խօսիս,
Յըղէ մինչ ջերմ հաճանչս արեւ,
Յասել քեզ «Մի գուցէ մըսիս» :

Դնւ միայն, . . . եւ վարս հողմածուփ
Դըզուեն զայն իմ, վարս հոսեւան . . . :
Այլ ճւր իցեմ . ո՞ ոք ինձ հուպ . . . :

Եւ ինձ ժրպտի սեւաւսեւան
Իմ սիրանոյս, մինչ շող ու քուփ
Չմեզ երանեն, ճի, միաբան :

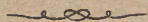
1887 Յուլիս 24, Իսկիւտար .

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ

ՍՏԱՄՈՒԹՅՆ Է ՈՐ ԱՇԽԱՐՀ ԿԸ ՎԱՐԷ

Տէրս ինձ հազիւ երես մը կը թողու այս անգամ: Մէկ երեսի մէջ ի՞նչ նիւթի վրայ կրնայ ճառել մարդ — կամ կատուն — : Ստամոքսի վրայ, այո՛. աղէկ միտքս եկաւ: Արդարեւ աշխարհիս վրայ լսան մ'այնքան արհամարհեալ, անտեսեալ չէ որքան ստամոքսն: Այս ինչ մարդն, որ սեղան նստած ատեն ամենէն պարկեշտ զգացումները կը տածէր, սեղանէն ելնելէ յետոյ՝ ցանկասէր աչօք կը նայի դրացուհւոյն: Այս ինչ կինն, որ լուռ ու մուռ նստած էր կերակուրէն յառաջ, կերակուրէն յետոյ կը սկսի խօսիլ. . . դատարարական թեան վրայ. — ոչ. մէկ րարեկամուհւոյն շրջազգեստին վրայ, զոր կը քննադատէ՝ շրջազգեստին տիրուհւոյն ճաշակին, մարմնոյն ու բարոյականին հետ: Այս ինչ պատանին կամ պատանուհին, որ մեծ դժուարամարտութեան մը հետեւանօք կը. . . փսիւէ, կը սկսի անիծել ճակատագիրն՝ որ կը հալածէ զայն, կամ աղօթել առ Աստուած՝ որպէս զի դիւրութեամբ անցնէ այս մեծ տագնապն: Ստամոքսէն կը հիւանդանան շատեր, կրնամ ըսել համայնք. սակայն մէկը «սիրտս» կ'ըսէ, միւսը «գլուխս» կ'աղաղակէ, միւսն ալ «ակունքս» կը գոչէ: Վերջերս նշանաւոր ազգային մ'ալ ստամոքսէն մեռաւ, թէեւ ոչ ոք ստամոքսն անուանեց, ամբաստանեց: Երանելի ստամոքս . . . :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Կը ծանուցանենք հետագայ գրեանն, յիշ-
ուած են Շարժման Խմբագրութեան:

ԱՐԹԱՔԻ ՀԱՄԲԱՐԳԱԲԱՆ. — Աստիկ եւ Արմինի
Շեքսպիրի. Գին՝ 5 դհ.

Բ. Մ. ՊՈԶՈՃԵԱՆ. — Գործնական նոր փերականու-
րին Ֆուստերէն լեզուի. 7 դհ.

ՆՈՅՆ. — Ուղեւորութիւն շուրջ զրաւնով, վիպ
Ժիւլ Վերնի. 8 դհ.

ՆՈՅՆ. — Ֆուստերէն զրուցարութիւն. 10 դհ.

ԲԻԻԶԱՆԴ ԲԷԶԵԱՆ. — Պատմութիւն Ս. Փրկչի Հի-
ւանդանոցին. Մեկ քառորդ ոսկի:

ԳՐ.ՏԻԼՊԷՐ. — Պահապան հրեշտակի պանդոկը. 8 դհ.

ՃԱՆԵԿ ԱՐԱՄ. — Բաղճիւնի Հայ. Տաճկ. Ֆռ. Դրո
սպագրութիւն. 4 դհ.

Մ. ԱՐՄԷՆ. — Առեւտրական քուտաւորութիւն. 25 դհ.

ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ. — Կարապի երգը, վիպ Ժօն
Օնեի. 5 դհ.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՄԷՆԵԱՆ. — Նոր տարի, Հաւաքածոյ
քանաստեղծութեանց. 5 դհ.

Յ. Թ. ՀԻՆՏԼԵԱՆ. — Հիմնական նոր եղանակ Ֆուս-
տերէն շարադրութեան. Բ. Տարի. 5 դհ.

Ս. Մ. ԳՍՍԱՊԵԱՆ. — Դպրոց Անգղիտերէն լեզուի.
Շրջան Ա. եւ Բ. 2 1/2 եւ 4 դհ.